

ERIH KOŠ: „NOVOSADSKI POKOLJ”

Izdanje „Rad”, Beograd, 1961.

Jednog januarskog jutra, kada sam hteo da predem preko današnjeg bulevara Maršala Tita, da bih preko Dunavskog parka stigao na vreme u gimnaziju, primetio sam na stubu za oglase plakat koji je zabranjivao kretanje po ulici. Bilo je veoma hladno. Osvrtao sam se oko sebe, na širokom bulevaru zaista nigde nikog nije bilo. Vrlo zadovoljan što imam izgovor da ne idem u školu, vratio sam se u stričevu kuću. On je, naravno, bio daleko više zabrinut. Ali za sva tri dana takozvane „novosadske racije” tog januara 1942 godine, mi nismo znali šta se zaista zbiva. Policajci koji su u dva maha pretresli stan i pitali za oružje, bili su sasvim pristojni, čak su i čizme pažljivo brisali. Zahvaljujući tome što je u ovom kraju stanovalo najviše Mađara, žandari i pijani vojnici ovde uopšte nisu „dejsstvovali”. Dvadeset i četvrtog januara, na moj trinaesti rodendan, opet smo smeli da izlazimo iz stanova. Neke ulice su još bile krvave. Tek tada sam shvatio da je vreme, za mene vezano za prijatan izostanak iz škole, za nekoliko hiljada isto tako nevinih ljudi u istom tom gradu donelo neočekivanu brutalnu smrt.

Prirodno je da sam se posle interesovao za sve što sam saznao o novosadskom pokolju, a 1945 u poznu jesen sedeo sam među publikom u Domu kulture (predratnom „Spomendomu”) za vreme suđenja glavnim krivcima zločina. Na neke od njih sećao sam se sasvim dobro. Nisam bio osvetnički raspoložen, iako sam dve godine posle racije i sam uhapšen i iskusio njihovu ruku. Ali osećao sam veliki gest pravde u tome što im je sudeno u istoj zgradi, u kojoj su oni sami zasedali rukovodeći masovnim ubistvom i pljačkom.

Prirodno je da zbog toga ne mogu Koševu knjigu na tu temu da gledam istim očima kao čitalac koji će tek zahvaljujući njoj saznati za događaje onih jezivih zimskih dana. Ali mi se nameće i principijelno pitanje, da li je dozvoljeno postupiti tako, kao što je autor ove knjige učinio. Iako sam to pitanje morao da postavim, neću se usuditi da odgovorim na njega, samo ću osvetliti zašto mi se čini neophodnim da se razmotri. Koš je pomešao neke pripovedačke elemente sa dokumentovanim činjenicama. Većina mađarskih vojnih ličnosti koje opisuje, istorijski su tačno dati sa svojim činom, sa svojim fizičkim izgledom. To je svojstvo istorijskog rada. Ali Koš opisuje i

šta su oni mislili, pokušava da shvati njihovu ličnost, njihove motive, traga za njihovom individualnošću. To je postupak romansijera. Naravno, postoji i istorijski roman, u kome pisac ima pravo da i istorijske ličnosti pokreće na sceni svoje radnje kao svoje izmišljene likove, ali očigledno Koš u „Novosadskom pokolju” nije ni pomišljao da napiše roman ili pripovedačku prozu.

Bilo bi, čini mi se, nevažno insistirati na tome da li je Koš tu i tamo faktografski pogrešio, ili je izostavio relativno prilično značajne činjenice. (Navešću samo jedan primer: u Koševoj knjizi se uopšte ne srećemo sa imenom brigadnog generala Ferenc Bajora, koji je tada bio komandant novosadskog vojnog okruga, a koji je zbog svoje delatnosti januara 1942. od našeg suda posle rata osuđen na smrt vešanjem. A baš taj Bajor je mogao da posluži kao primer kako su neki viši oficiri koristili raciju kao mogućnost za pljačku — ne samo pojedini žandarmi — jer je taj general toliko „prekardašio” da je čak i Horti bio prinuđen da ga nešto docnije smeni i penzionise).

Teško je suditi o jednoj knjizi za koju ne znamo tačno kome rodu pripada. Nikakav podnaslov, predgovor ili pogovor nam u tome ne pomaže. Moramo da zabeležimo kao propust izdavača i autora, što nam nisu dali podatak o tome kako je ovaj tekst nastao, koje je istorijske materijale i dokumente pisac upotrebio, u kakav se odnos prema činjenicama postavio. Ako je ovo istorijska knjiga, možda smemo da kažemo: isuviše je bilo reči u relativno nevažnom generallajtnantu Feketehalmi-Čajdneru, koji je na pokolj takoreći došao samo „u goste”, dok se o Bajoru čuti... Ili: malo je rečeno o stavu i postupcima komunista i skojevaca u okupiranom Novom Sadu, o zgražanju mnogih domaćih Madara, koji su se trudili da spase živote i imovinu svojih srpskih i jevrejskih sugrađana, i tako dalje. Ali ako Koš ovu knjigu smatra umetničkom prozom, sve te zamerke naravno, otpadaju, samo je onda trebalo da nam kaže u kakvom je odnosu ono što je svojom maštom stvorio prema onom što je iz dokumenata preuzeo. Kod čitavog niza ličnosti ni ja, koji relativno poznajem materijal, ne znam jesu li stvarne ili izmišljene, kao što ne znam je li Koš stvarno video Feketehalmijeva pisma, ili ih je izmislio. (I jedno i drugo je dozvoljeno, ali čitalac ima prava da zna na čemu je).

Pored svih tih zamerki valja zabeležiti i jednu pozitivnu činjenicu, koja je možda važnija od svih narednih detalja: knjiga se tako lako čita, to je toliko tečna, dopadljiva, uzbudljiva proza, da će novom čitaocu, koji se zasitio dokumentarnih grozota, dati svakako lako shvatljivu sliku suštine zbivanja za vreme novosadskog pokolja.